

особисті труднощі, ціною втрати рідних дітей, можна бути рушіями суспільних змін, забезпечуючи збереження української нації в складні історичні часи.

Список використаних джерел

1. Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 pp.). URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/dis_baidak.pdf
2. Байдак М. Українки в роки Першої світової війни: воювали, допомагали, рятували. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinky-persha-svitova-uss/31609237.html>
3. Бармак М. В., Чорна М. І. Жінка незламного духу. Іванна Блажкевич (1886–1977): Тернопіль: Видавництво Астон, 2021. 400 с.
4. Блажкевич І. Жінка на бойовій лінії // Блажкевич І. Жінка на бойовій лінії: спогади, щоденник. Навчальна книга -Богдан, 2016. 311 с.
5. Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921 pp.) // Дзвін. 1991. № 5. С. 117–129
6. Блажкевич І. Спогади (30.7.1914 – 4.10.1921 pp.) // Дзвін. 1991. № 6. С. 136–147.
7. Дрогобицька О. Мемуарна спадщина Іванни Блажкевич (1886-1977) як джерело до вивчення її громадської діяльності в роки Першої світової війни. URL: <http://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/239/271>
8. Чорна М. Діяльність Іванни Блажкевич у Подільському союзі кооперативів упродовж 20–30-х років ХХ століття // Вісник Львівської комерційної академії. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. Вип. 11. С. 96–103.

Олег КУПЧИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СХІДНА ГАЛИЧИНА ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОСОБИСТІ ІСТОРІЇ АЗЕРБАЙДЖАНЦЯ ЮСИФА ВЕЗИРА

Для азербайджанців Юсиф Везир є видатним азербайджанським письменником. Його твори вивчають у середній школі та у закладах вищої освіти. Натомість для українських дослідників діяльність Ю. Везира тривалий час залишалася невідомою. Проте чому постать цього видатного азербайджанського письменника має викликати інтерес в українських істориків?

Відомо, що Юсиф Мір Юсиф-бек Мірбаба-бек Везир (на фото фонди Державного архіву Київської області) народився у 1887 р. в азербайджанському міста Шуша. Після закінчення Бакинського реального училища у 1910 р. він вступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира. У Києві він мешкав за адресою вул. Мало-Володимирська (нині Олеса Гончара), буд. 53, кв. 28.

Приїзд Ю. Везира тоді для навчання до Києва не був випадковим. Ще з 1909 р. у Київському політехнічному інституті навчався його двоюрідний брат Джаміль Везир. У 1913 р. його брат як член «оргкомітету» брав участь у спробі заснувати в Києві загальноросійську організацію студентів-мусульман.

Проте студенти, учасники засідання, були заарештовані «охранкою» й відраховані із навчальних закладів. З невідомих причин Ю. Везиров не брав участі у цих подіях. Так само залишилася нез'ясованою його неучасть у заснованому ще в 1912 р. «Товаристві взаємодопомоги студентів-мусульман Київського Св. Володимира Університету» [1].

У свою чергу, з 1914 р. в Київському комерційному інституті також навчався двоюрідний брат Юсифа – Мір Гасан Везир, майбутній один із 26-ти бакинських комісарів. Під час Першої Світової війни, через загрозу захоплення Києва німецькими військами, Київський університет Св. Володимира в 1915 р. евакуйовано до Саратова. Тому Ю. Везир закінчував юридичний факультет уже там. Маловідомим є, що деякий час він навчався на медичному факультету

університету. Після закінчення юридичного факультету, пропрацювавши деякий час помічником повіреного у Саратовській судовій палаті, Ю. Везир у 1916 р. повернувся в Україну. Тут він працевлаштувався у Галицький комітет Всеросійського земського союзу, який надавав допомогу військовим російської армії. Таку ж допомогу тоді надавав Всеросійський союз міст.

Громадську роботу у земстві Ю. Везир провадив безпосередньо у Східній Галичині¹, де його застала Лютнева революція 1917 року. З квітня цього року «крайовим комісаром Галичини й Буковини» (з правами генерал-губернатора) працював Дмитро Дорошенко² (майбутній міністр закордонних справ Української Держави, 1918 р.), а «комісаром Тернопільської губернії» служив Іван Красковський³ (майбутній голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі, 1919 р.) Не має сумніву, що у зв'язку з роботою вони познайомилися і співпрацювали. Більше того, на юридичному факультеті разом з Ю. Везиром навчався Олексій Миколайович Кужим – рідний брат Василя Миколайовича Кужима, який працював віце-консулом УНР в Баку (1919–1920 рр.). Тому призначення Ю. Везирова послом Азербайджанської Демократичної Республіки в Україні 1 листопада 1918 р. [2] було закономірним: він не лише знав Київ, загалом Україну, українську мову та історію, був знайомий із керівництвом українського МЗС, його високопоставленими співробітниками.

Після повернення із Східної Галичини до Києва влітку 1917 року Ю. Везир провадить активну вже політичну діяльність. Тут він намагався заснувати «Азербайджанський комітет» (нині одні називають його «Азербайджанським товариством»), інші пов'язують із українським відділенням партії «Мусават») як організацію, яка мала об'єднати азербайджанців різних політичних поглядів і партійної приналежності з метою побудови національного і демократичного Азербайджану. Як представник від азербайджанців Ю. Везир увійшов до складу «Мусульманського військового комітету», який представляв і відстоював права мусульман України. Він також став учасником 3'їзду народів росії (вересень 1917 р.). 30 листопада 1917 р. Ю. Везир був присутній у залі засідань Української Центральної Ради (тоді будівля Педагогічного музею, нині вул. Володимирська, 57 – примітка автора), коли 7 (20) листопада 1917 р. відбулося проголошення III Універсалу, за яким утворено Українську Народну Республіку. Він був зайнятий формуванням із солдат-мусульман Південно-Західного фронту так званого «Мусульманського корпусу». Під час Берестейської мирної конференції спробував встановити зв'язок з представниками делегації Османської імперії.

Натомість в Києві Ю. Везир багато читав політичну і юридичну літературу. Він вивчав суспільно-політичний устрій багатьох країн світу. З приводу державного устрою демократичного Азербайджану багато дискутував із земляками. Водночас очевидним є вплив на Ю. Везира (як одного із майбутніх головних учасників азербайджанського національного руху) ідей українського національного руху. Очевидно, що тоді Ю. Везиров ознайомився з теоретико-політичними працями тоді вже визнаного лідера українського національного руху Михайла Грушевського. Варто відзначити схожість назв ранніх теоретичних робіт Ю. Везирова («Азербайджанська автономія», «Хто ми і чого

¹ Ймовірно, що проходження з 1916 р. азербайджанцем Ю. Везировим служби у «земстві» в Східній Галичині було не випадковим, оскільки саме на галицькій ділянці Південно-західного фронту у 1915–1916 рр. воював 15-й корпус османської армії, який надавав військову допомогу Австро-Угорщині як союзниці по Четвертому блоку.

² У 1915–1917 рр. Д. Дорошенко входив до складу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам, очолював відділ допомоги українцям на окупованих російськими військами землях Галичини і Буковини.

³ У 1916–1917 рр. І. Красковський входив до складу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам.

хочемо?») з назвами праць М. Грушевського («Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть»).

Очевидно нестабільність політичної ситуації (через більшовицьку окупацію, прихід німецьких військ, державний переворот гетьмана П. Скоропадського), змусила Ю. Везира залишити Київ і весною 1918 р. він перебрався до Криму¹. Тут він спочатку працював адвокатом, який у місцевих судах захищав права кримських татар. Пізніше перебував на службі у кримських крайових та кримськотатарських національних структурах, зокрема працював заступником міністра закордонних справ Дж. Сейдамета та радником, а потім директором юстиції у кримськотатарській Директорії, виконавчому органі Курултаю. 1 листопада 1918 р. уряд Азербайджанської Демократичної Республіки призначив Ю. Везирова послом в Українській Державі (Гетьманат Павла Скоропадського). Проте чергова дестабілізація політичної ситуації (через переворот Директорії УНР і повалення Гетьманату П. Скоропадського, чергова більшовицька окупація), завадили йому прибути в Україну і приступити до виконання обов'язків посла. Надалі Ю. Везира призначено також послом Азербайджанської Демократичної Республіки у Польщі та Криму.

Через нестабільність політичної ситуації вже у самому Криму (вихід німецьких військ, прихід британсько-французьких військ і добровольчої армії, більшовицька окупація) квітні 1919 року Ю. Везиров залишив Крим і повернувся до рідного Азербайджану. Так закінчився «український період» життя і діяльності знаного тоді громадського і політичного діяча і майбутнього видатного азербайджанського письменника Ю. Везира. Примітно, що перебування і діяльність у галицькому управлінні «земства» в Східній Галичині Ю. Везиров у художній формі описав в історичному романі «В 1917». Цей роман автора азербайджанською мовою вийшов у першій половині 1930-х рр. На українську мову його перекладено нещодавно. За сприяння азербайджанського посольства у 2022 р. вийшла збірка творів письменника за назвою «Студенти», яка містить два історичні романи автора, а саме «Студенти» і «В 1917». Прототипом головного героя роману «В 1917» Рустамбека очевидно виступив сам Ю. Везир.

Ось як Ю. Везир художньо описував Східну Галичину часів Першої світової війни: «Більшість населення – русини, але їхня участь у культурному житті України не помітна. Усюди поляки, польське панство і їхня культура... Подібне становище майже в кожному куточку Галичини. Ти тільки зверни увагу на назви вулиць – повсюдно польська історія... Життя в Галичині стало для мене середньою школою, я дізнався багато такого, чого раніше не знав. Ми представляли прогрес в боротьбі з релігією, духівництвом... А ось між польською культурою і католицизмом розладу немає» [3, с. 147].

Автор роману Ю. Везир також згадав про наслідки для регіону воєнних дій: «Будинки й лавочки були по обидва боки вулиці були спалені. Картина загального спустошення та розрухи поблизу лінії фронту була такою звичною, що обгорілі будинки навіть не привертали увагу Чінгіза. Але Рустамбек, який показував йому місто, пояснив:

– Раніше це був єврейський квартал. Під час наступу росіяни грабували, вбивали євреїв. Розказують, особливо свавільними були козаки...

Чінгіз повернувся й уважно поглянув на спалений квартал.

– Одна з основних вимог сучасної політики, – вів далі Рустамбек, – не дозволити євреям осіло жити на окупованих територіях. Цю політику впроваджують у життя послідовно...» [3, с. 147–148].

¹ Через перебування з весни 1918 року в Криму Юсиф Везир не взяв участь у громадсько-політичній діяльності азербайджанців у Києві. Він, зокрема, не позначений серед членів заснованого у місті в жовтні 1918 року «Комісаріату Азербайджану на Україні» як органу національного самоврядування азербайджанців.

В історичному романі Юсиф Везир детально описав окремі галицькі місця, наприклад Язловецький монастир: «...Попереду з'явився Язловецький монастир. Оточений садами й городами, цей величезний храм навіть перед лицем таких руйнівних сил, як війна, не втратив величі й краси. Але, здавалося, життя згасло і в ньому; в усьому відчувалися спустошення і смуток.

Минувши монастир, дροжки спустилися в село. Велике село, що розкинулося в ущелині, здалеку нагадувало гору побитого скла; жодної вцілілої хати, бомбардування перетворило село на згарище...» [3, с. 154]. Надалі про Язловецький монастир азербайджанський письменник продовжив: «Лишіться ще на один день! – наполягала Зіна, але Рустамбек, відмовившись, велів Плещуку збиратися.

Випивши чаю, вони посідали у дροжки. Борис обіцяв показати їм Язловецький монастир і поїхати разом з ними.

Великими пластівцями падав сніг. Після нічного застілля кожен із них відчував апатію, ніхто не хотів говорити, тільки дивилися навкруги порожнім поглядом. У такому стані вони дісталися до монастиря. Отримавши дозвіл на огляд, повернувся і сказав: «Прошу, залізайте!»

Вони пройшли доріжкою, встеленою камінням, увійшли до невеликої кімнати. Тут їх зустріла ігуменя – жінка сорока п'яти років у чернечому одязі. З особливою, властивою полякам чемністю, запросила гостей до монастиря. Пройшовши довгими коридорами, по обидва боки яких стояли статуї мармурових янголів, вони піднялися сходами нагору. Поглянули з балкона на собор.

Усюди навколо – усередині монастиря та в саду – відчувався дух запустіння. Колись тут здобували освіту і виховання дівчата з вищих аристократичних кіл. Від початку війни всі вони тікали вглиб Австрії. Окрім ігумені та кількох служниць, у монастирі нікого не було. Вже який рік ці жінки самовіддано терпіли всі жахи та поневіряння, що несла із собою війна, вважаючи священним обов'язком зберегти чистоту та святість монастиря. Вони не один раз ставали жертвами грабунків, образ і принижень із боку російських солдатів, які проходили тут. Срібні речі, навіть фонд насіння з монастирських полів і городів було пограбовано. Звичайно, ігуменя відверто не бажала перемоги росіянам. Була б її воля, вона б нікого не пустила на поріг монастиря. Але що було робити – жорстока реальність війни зламала національну та релігійну гідність жінки, змусила змиритися...

Відвідувачі оглянули бібліотеку, що розмістилася в кількох просторих кімнатах. На полицях за дротовими рамами зберігалися тисячі томів.

Зійшовши у запрошений снігом сад, вони кілька разів обійшли порожні алеї, спустошені городи, квітники, оранжереї, стайню, ставши свідками перетворення на згарище центру колись високої культури» [3, с. 173–174].

Ми вже писали, що відрядження азербайджанця Ю. Везира для служби у земстві на галицькій ділянці Південно-Західного фронту було не випадковим. Саме там, допомагаючи австрійським союзникам, воювали турки. У своєму романі письменник згадав про них. Він писав: «Слово «німці» у ветеринара ніби оголило рану.

– Цей клятий народ ніяк не вибити з насидженого місця, – сказав він зі злістю. – З австрійками воювати легко, а німців ми поки що здолати не можемо. Та, зрештою, зрозуміло, що здобудемо перемогу – у цьому немає сумнівів. Вони потерпають від голоду, їхня країна в облозі, комунікації відрізано, союзники слабкі. Навряд чи їм вдасться довести справу до кінця... До того ж у них зіпсувалися відносини з Америкою. Якщо Америка вступить до війни, Німеччині настане кінець.

– Нині на фронт прибули турки, – сказала Зіна. – Солдати клянуть їх. Кажуть, чудові вояки.

– Та що можуть зробити турки – тут їх невелика частина. Не перекинуть же вони на цей фронт усіх своїх солдатів?!... На Кавказі та в Аравії їм доводиться важко: наша армія взяла Арзурум і Хамадан. Союзники досягли великих успіхів на Багдадському і Палестинському фронтах...» [3, с. 155–156].

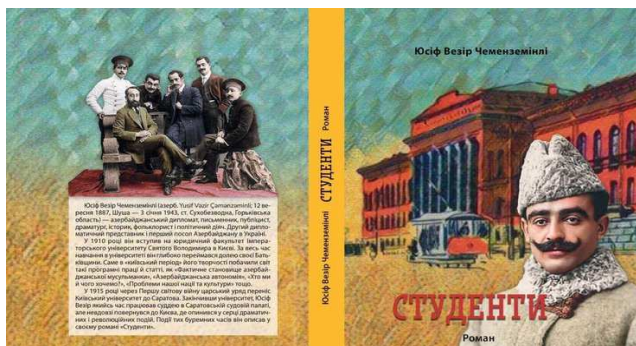
Руйнівні наслідки війни для регіону Ю. Везир писав також в іншому епізоді роману: «Біля входу до стайні в очікуванні гостей стояли три вже осідланих коні. Вони сіли на них і негайно пустили їх галопом. Проскакали повз зруйновані й спалені хати за околицю села, на широкий простір. Усю землю було зорано снарядами та мінами, галявини й пагорби вкрито воронками та напівзасипаними окопами» [3, с. 157].

Ці руйнівні наслідки війни азербайджанський письменник описав також в епізоді про російський відступ зі Східної Галичини: «За три-чотири версти вони повинні були з'їхати з шосе, повернути праворуч. Місто закінчувалося, починалися села. Обабіч села бліндажі та ями були повні загиблих коней і зламаних повозок. Рустамбек підкликав Магомеда, наказав звільнити дорогу для проходу обозу. Знову лайкою, тиском, нагайками крок за кроком вершники проклали коридор у загальному потоці, і каравану вдалося перейти на правий бік дороги. На виході до південного напрямку вони вибралися із загального потоку. Ця дорога була зовсім порожня, бо більша частина біженців надали перевагу східному напрямку – як найближчому шляху, що веде до росії» [3, с. 243–244].

Загалом на сторінках історичного роману «В 1917 році» (фото, джерело:

<https://podrobnosti.ua>)

азербайджанський письменник Юсіф Везир локалізував галицькі містечка Язловець [3, с. 152] і Бучач [3, с. 234, 235, 278], де саме знаходилось кероване ним відділення

галицького управління земства [3, с. 234, 235, 278]. Очевидно, що дорогою через Проскурів (нині Хмельницький) [3, с. 247, 257, 261] до Кисва чи навпаки у прифронтову зону, він неодноразово бував у місті Тернопіль [3, с. 199–200].

Водночас зауважу, що український читач мав можливість раніше ознайомитись із літературною творчістю Ю. Везира. Ще у 1993 році в київському видавництві «Веселка» вийшла збірка творів Юсіфа Везира за назвою «Дівоче джерело». Вона містить романи автора, а саме «Дівоче джерело» та «В крові», у яких художньо описані події азербайджанської національно-визвольної боротьби періоду давньої історії. Проте це предмет уже наступної доповіді.

Список використаних джерел

1. Купчик О. Р., Даміров А. У. Студенти-азербайджанці в суспільно-політичному житті України (1900–1917 рр.). К., 2014.
2. Гасимли М. Дж., Купчик О. Р., Даміров А. У. Українсько-азербайджанські політичні відносини: історія та сучасність. К., 2013.
3. Студенти (роман) / Юсіф Везир Чemenzeminli. Київ, 2022. С. 147–148, 152, 154–157, 173–174, 199–200, 234–235, 243–244, 247, 257, 261, 278.